

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

23.

A FŐNÉVI IGENÉV ARANY JÁNOSNÁL

IRTA

SZEGLETI ISTVÁN

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL

BUDAPEST, 1905

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

Ára egy korona.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

23.

A FŐNÉVI IGENÉV ARANY JÁNOSNÁL

IRTA

SZEGLETI ISTVÁN

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL

BUDAPEST, 1905

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

I. A FŐNÉVI IGENÉV MIVOLTA.

A főnévi igenév, régies nevén névmód* vagy ige határozatlan** (megfelel a latin *infinitivus*nak és a görög grammatikák nevezte ἀπαρρητον-nak) a nyelvnek egyik legősibb, legérdekesebb s így egyúttal legnehezebb alakja. A határozott igével megegyező mondatbeli szerkezete és egyes igeidők alakulásánál elvállalt szerepe belső rokonságot mutat a határozott igékkel s mégis elvont főnévvé merevedik. Ez az ingadozása a két ellentétes beszédrész, ige és névszó között, kezdettől fogva élénk érdeklődést keltett iránta a stoikusok nyelvészeti munkálkodásától kezdve a legújabb időkig.

Persze, mire a nyelvészeti vizsgálódás megindult, akkorra már az őseredetre visszamenő kutatás lehetetlen volt. Különben a felszínes és logikai alapon álló akkori nyelvészet nagyon is gyöngye volt a proteusi változékonyságú *participiale*-k*** e jeles példányával szemben, megelégedett Aristoteles példájára a τὸ ποῖον és a ποιεῖν közötti különbség végnélküli feszegetésével. Így tartott ez a római és a középkori grammatikusokon át az összehasonlító nyelvészetnek mult századi kifejlődéséig. Ez azután kiderítette a mivoltára vonatkozólag, hogy sem az általános tiszta cselekvés, sem az időformák kifejezésében való használata nem az eredeti szerepe, hanem ez az igenév már bizonyos esete egy cselekvést kifejező főnévnek.

Erről a cselekvést kifejező főnévről s ennek eseteiről, tehát az infinitivusnak igazi eredetéről azonban fogalmat, biztos gondo-

* Szvorényi Magyar Nyelvtana (1861) 130. l.

** U. o.: Brassai Akad. Ért. (1863—5.) 395. l.: határtalan vagy határozatlan.

*** Így nevezték közös néven az igeneveket *verbum* és *nomen* természetben való részesülésük miatt.

latot alkotni nagyon nehéz. Annyit mondhatunk,* hogy az indogermán nyelvtörzs ismert nyelveiben kezdettől fogva megvolt a hajlandóság, hogy az ige gyökeréből cselekvést kifejező főnevet alkossanak. E főnévnek azonban csak egy vagy legfőlebb két esete maradt meg, még pedig az élénken célt kifejező esetek (dativus, accusativus vagy a locativus). Ezt a rokonyelvekkel való összehasonlítás teljesen kétségtelenné teszi. Amely képzőt ugyanis az egyik nyelvben mint az infinitivust alkotó, de eseteit vesztő főnév képzőjének megismertünk, ugyanezzel alkotott főneveket megtaláljuk a másik nyelvben teljesen kifejlődött esetrendszerrel, mint rendes úgynev. deverbális cselekvést kifejező főnevet.

Első lépés volt az infinitivussá való fejlődésben, hogy a célt kifejező esetek igei szerkezetet vettek fel. Az ó-indiai nyelv emlékeiben meggyőződhetünk a küzdelemről, mely az új kategória kialakulásánál lejátszódott (*pṛtáyē Sadyo* ~ zu dem Trinken des Soma; birtokos esettel; *pṛtáyē madhu* ~ den Met zu Trinken, tárgyesettel).** Mihelyt azután igei szerkezetet vett fel az ilyen főnévi eset, a gyakoribb és felőtlőbb használat hamar elszigetelte társaitól, ezeknek eltűnésével pedig új kategóriába lépett. Ez a közeledése hozta magával a teljes alkalmazkodását az igékhez. Követte őket (a latinban és a görögben) a cselekvés különböző módozatainak — majd midőn az igealakok a cselekvés módozataiból az idő fogalmába mentek át — a különböző időrendszereknek a kifejezésében; sőt személyragozva időalakokat fejezett ki (az ósitáliai oszk nyelvben a futurumot *fust* < *fuse-ti ~ lat. *erit.*)** s új módokat létesített (latin conj. imperfectum és plusquamperf.)†

Második feltűnő fejlődés az infinitivusnak alanyesetté merevedése. Így a görögben, franciában, németben és az angolban névelővel ellátva rendes főnévi használata van az infinitivusnak. (Homerosnál†† tekintélyek szerint még nem fordul elő az infinitivus önálló főnévként.)

Ugyanaz a fejlődés az uralaltáji nyelvekben is, mint amit az indogermán nyelvek infinitivusainak mibenlétére fentebb vázolunk. Nem kísérhetjük ugyan figyelemmel annyi évszázadon

* Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen 4. Band von Delbrück (1897) 440. s köv. II.

** Grundriss ... 449. I.

*** Brugmann: Kurze Vgl. Grammatik 706. §. 3. c)

† Bódiss Jusztin: A latin nyelvbéli actiók kérdése 11. I.

†† Grundriss ... 472. I.

keresztül az egyes alakok kifejlődését és megváltozott szerepét a rokon nyelvekben. De azért a meglévő alakok összehasonlító nyelvészet útján való elemzése itt is meggyőzhet bennünket, hogy megvolt a hajlandóság, hogy egyes igei főnevek célt kifejező esetei lassan-lassan elszigetelődve családjuktól az igéhez közeledtek, igei szerkezetet vettek fel, s az igék hajlításánál szerepet vállaltak, míg más rokon nyelvben ugyanazon deverbális főnév eseteivel együtt fennmaradt és más képzőjű főnév esete ment át a főnévi igenévvé való fejlődésen.

II. A FŐNÉVI IGENÉV KÜLSŐ ALAKJA.

Az indogermán nyelvekben az infinitivusi alakokban még egyes nyelv keretén belül is nagy változatosságot találunk. Így az ó-indiai nyelvben, mint a Rig-Védák mutatják * *se* végződésű volt az infinitivus, ez ment át a latinba is, pl. *dare* (öslatin *dasi), *dari* (*dasei*), melyek úgy tűnnek fel, mint az *-es* > *-er* tövű főnevek dativusai vagy locativusai, pl. *generi* ~ *dari*; amint *esse* az *es* tőből.**

A szanszkritban azonban a latin supinum *-tum*-jának megfelelő az infinitivus, ez pedig *-tu* végű főnév accusativusa. — Tehát két infinitivusi forma is fejlődött ki és míg a szanszkritban az utóbbi forma maradt érvényben a többivel szemben, a latinban a *se* > *re* végződésű; a latinban a supinum azért megtartja az igei vonzatot, a szlávban és litvánban azonban mint rendes főnév szerepel igei szerkezet nélkül is.***

A latin infinitivusnak megfelelő végzetük van a latint folytató nyelvek (olasz, francia, spanyol-portugál) infinitivusainak.† A görög *μεναι*, *-ειν* (a német *-en* infinitivus-vég is, úgy látszik ezekkel rokon) meg úgy tűnnek fel, mintha a latin *-men* (*certainen*) tövű főnevek valamely esete.††

Ha az urálaltaji nyelvekben a főnévi igenévi formákat vizsgáljuk, két állandó képzőt találunk a *t-t* és *m* (> *ny* > *n*)-et.

Ezek az ige gyökeréből főnevet képeznek, s míg egyik rokon nyelvben e főnevek rendes deverbális főnévként szerepelnek, addig a másokban csak egy esetben maradtak fenn: s ez az infinitivus.

* Grundriss . . . 442. l.

** A Short Historical Latin Grammar W. M. Lindsay 103. l.

*** Grundriss . . . 475. l.

† Romanische Sprachwissenschaft von Adolf Zauner 160. l.

†† A *-men* infinitivus-képző megemlítve Brugm.: Kurze vergl. Grammatik 432. §. I., 2.

Így a finnben a *-ta -tä* képzős főnév translativusi alakja szolgál főnévi igenévül, míg a főnév többi alakja eltűnt, sőt a *-kse* transl. rag is véghehezetté kopott és csak a személyragok előtt maradt meg. A lappban szintén *t* az infinitivus képzője, de gyakran elmarad*.

Van azonban a finnben és a cseremiszenben, mordvinban *-m*, a vogulban *-n* képzős deverbális főnév (f. *-ma-mä*; md. *-mä, -me*; cser. *-mo-me*; vog. *-nä, -enä, -anä, -nī, -ne, n*),** melyből a zürjénben és a magyarban csak az infinitivusi szerepet játszó lativusi alak maradt meg *m > n* változással és a *g* translativusi rag *i*-vé fejlődött alakjával. De a finnben és cseremiszenben is előfordulnak a *-ma, -mo* képzős főnevek megfelelő ragokkal, mint *infinitivus secundus*-ok.

A magyar főnévi igenevet tehát az *m > ny > n**** képzővel alkotjuk s e képzőt részint az infinitivusok, részint az önálló főnevek képzésében a rokon nyelvekben is megtaláljuk. Az esetrag a rendes lativusi rag *é > i* (a *főlé-, neki-* féle határozók ragja).

Eredetibb *-é* végződéssel is megtaláljuk a főnévi igenevet egyik nyelvelméünkben, a Lányi-kódexben (Magyar Határozók 2:290—1). S ezen igenevek régiségében annál kevésbé kételkedhetünk, mert éppen a Lányi-kódex régi szertartásos szövegek gyűjteménye, melyeknek szövegezése ismerve az egyházi nyelv, de különösen a szertartási szövegek állandóságát, egyik legrégibb lehet nyelvelméink között.

A HB. főnévi igenevei, az *elnie, ovdania, ketnie, iochtotnia* szembetűnően mutatják a régi nyelvben elterjedt személyragozását a főnévi igenévnek. Ezt a szokást nyelvünk még az ősnnyelvből hozhatta magával, mert a rokon nyelvek is személyragozzák az infinitivust. A finn nyelv is eléggé mutatja a személyragozás régiségét azzal, hogy a személyrag előtt megmaradt a translativusi rag, míg a pusztá alakból elmaradt.

Nálunk különösen a 3. személyű rag divott; még olyankor is 3. személyű ragot találunk a régiségben, midőn nem 3. sze-

* Halász Ignác: Déli lapp nyelv alaktana NyK. XXXI.

** Szinnye József: MNyelvhasonlítás^a 83. l.

*** Az *m > ny > n* hangváltozást saját nyelvünkön belül más szavakon is tapasztaljuk (vö. MUSz. 92. l., Nyr. 16:343). Ez az *m* volt a képzője a *van* igealaknak (*vagyom* MTsz.), tehát tulajdonkép névszó, azonos a »vermőgen« szóval (eredetileg: való, ami van) Egyet. Phil. Közl. 24:167. l. — De a vogul alakokra nézve vö. most Szabó Dezső fejtegetéseit NyK. 34. k.

mélyre vonatkozik a főnévi igenév. Pl. Ehrenfeld-k. 105. l. 91.: kezdének igen csudálkodnia, 106. l. 108.: fogadtok néki adnia.* Úgy látszik a gyakoribb harmadik személy analógia útján a többi személyben is elterjedt.

Azért hangsúlyozzuk a főnévi igenév személyragozottságát, mert ez adja nyitját a főnévi igenév régi alakjainak.

Kódexeinkben ugyanis a főnévi igenévnek *-nia -nie* — mint a HB.-ből vett példák — és *-nya, -nye* végű alakjait találjuk. A TMNy. ezeket egyformán *ny* hanggal olvasva az eredeti *-nyé-*ből az illeszkedés hatása alatt keletkezettnek mondja (mint az *é* birtokragból *a -e*). De akkor hogy keletkezett ezekből *-nyi* és *-ni*? Ennek magyarázására fel kell tennie, hogy az *ny* hatása alatt vesztették el ezek illeszkedésüket; de akkor meg nem *-nyi-* és *-ni-re*, hanem *-nye-re* változnának szabályszerűen.** — Szerintünk mindenütt *-n-*nel kell olvasni a *-nia -nie, -nya, -nye* alakokat, mert mind a két olvasást megengedik kódexeink, és mert így szerepel már e képző a rokon zürjénben is. Így olvasva azután a fenti alakokat, a lehető legtermészetesebb a megfejtésük, nem mások ugyanis, mint egyszerű személyragozott alakok. Ezt a TMNy. azon elismerése is bizonyítja, hogy a tőle is személyragozottaknak tartott alakok mindig *n-*esek, amelyeket pedig nem fogad el személyragozottaknak, hogy önmagával ellenkezésbe ne jöjjön, ő is a harmadik személyűekkel való keveredésből magyarázza.

Később azután a *-nia, -nie* alakok *ny-*esen hangzottak, s ez okozta, hogy lassan-lassan elvesztették személyragozottságuk élénk érzetét; így használják manapság a főnévi igenevet a palócságban, a Dunántúl és a székelységben.***

* Zolnai Gy.: Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. 105. l.

** Szabó Sándor: Magyar magánhangzóilleszkedés. 64. l.

*** Uo. — Azt vethetnék ellen, ha fennmaradtak a népnyelvben a *-nya* végű alakok, miért nem maradtak fenn *-nye* végződésűek is. De mint fentebb mondtuk a mai *-nya* végű alakokban senki sem érzi a személyragozottságot, éppen így nem éreztek a *-nye*-sekben sem és ezek a mindinkább szaporodó *nyi-*vel, *ni-*vel szemben eltűntek. De nem is származtak az *innya, sínnya* stb. alakok disszimiláció útján — mint a TMNy. írja — mert ugyan csak nem találjuk a nyelvjárásokban a *vinnya* meg *hinnya* alakokat, hanem csak azokat, melyekben eredetileg mélyhangú *i* volt, tehát szó sincs disszimilációról. (Uo.)

III. A FŐNÉVI IGENÉV MONDATTANI SZEREPLÉSE.

Eddigi vizsgálódásunk eredménye, hogy a főnévi igenév igéből képzett, cselekvést jelentő főnévnek irányhatározói esete. Az irányhatározói esetből következik, hogy a főnévi igenév cél- és véghatározó lehet a mondatban; ebből pedig az esetek szintetizmusa és az ellentétes kifejezések analógiája folytán állapot- és eredethatározói jellege fejlődött ki. És mivel a tárgyeset se más tulajdonkép mint irányhatározó, azért a főnévi igenév olyan kifejezésekkel is kapcsolódik, melyek rendszeren *-t* ragos tárggyal szoktak állani.

E szereplések magukkal hozzák, hogy a főnévi igenév állítmányi kiegészítő a mondatban, mert a határozók az állítmány körülményeinek meghatározására, értelmének kiegészítésére szolgálnak. Ez adja meg azután a kulcsát a főnévi igenév alanyként való előfordulásának, ami különösen személytelen mondatokban vált lehetővé.

Mikor pedig az ilyen mondatokból a határozott vagy még inkább a személytelen állítmány kiesik, a főnévi igenév képviseli az állítmányt is a mondatban.

Végül a főnévi igenév lehet jelző is, vagyis az a mondatrész, melyre különösen áll a mondatrészek azon sajátsága, hogy állítmányi eredetűek, azaz mondatnak felelnek meg. Ezt az észleletet pedig úgyszólván a főnévi igenév teszi világossá, mert szinte előttünk változik át határozói mellékmondatból a főmondat határozójává, tárgyi és alanyi mellékmondatból pedig a főmondat alanyává és tárgyává.*

* A példákat a főnévi igenév mondattani szerepének egyenkint való tárgyalásához Arany János költői munkáiból szedtem össze. Használtam a három kötetes 1872-i kiadást s az 1882-i negyedik kötetet, valamint a három kötetes Aristophanes-fordítást (1880.) és Arany Shakspeare fordításait: Szentivánéji álmot (Sz.), János királyt (Jk.), és Hamletot (Ham.) a Magyar Könyvtárban megjelent kiadásban.

Mielőtt azonban a részletes tárgyalásba belekapnánk, két tulajdonságáról kell szólni a főnévi igenévnek, melyet az iskolai nyelvtanok is felemlítenek, hogy a főnévi igenév személyragokat igen, de azokon kívül semmi más ragot, sem pedig képzőt nem vehet fel és hogy jelzője soha sincs, csak határozója és tárgya.

Az első tulajdonság, a személyragozottság — mint már említettük — számos rokon nyelvvel közös s bátran mondható a finnugor nyelvek közös tulajdonságának. — Régente nyelvünkben átgyszólván általános volt, jelenleg azonban csak egyes kifejezések mellett maradt meg, még pedig ott, hol a főnévi igenévtől kifejezett cselekvés alanya odagondolható a főigéhez mint részes tárgy. — Ilyenkor ugyanis, ha a főige személytelen, a főnévi igenév alanya a mondatnak, de mivel személytelen állítmányon nem tudjuk a főnévi igenév alanyának személyét kifejezni, magán a főnévi igenéven fejezzük ki. Ha pedig személyes a főmondat igéje, akkor annak rendesen más az alanya, tehát ismét csak a főnévi igenéven lehet megjelölni cselekvésének alanyát. A személyragozás megmaradhat akkor is, ha a főnévi igenév alanya, mint *-nak nek*-ragos cselekvő vagy szenvedő személy avagy dolog ki van téve a mondatban, de viszont kitétele nélkül is sokszor elmaradhat, ha teljes általánosságban beszélünk.

Második tulajdonsága a főnévi igenévnek, hogy jelzője soha sincs, csak határozója és tárgya. Simonyi említ egy példát* s ez szinte páratlan nyelvünkben, hol jelzőt vesz maga mellé a főnévi igenév, mintha főnév volna: Nincs jobb vásárlani, mint kész pénzen (Kovács: Közmondások 128.) — A latin nyelvben is megvan az infinitivusnak, ez az igei természetéből folyó saját-sága, hogy a jelzői meghatározásokat határozó gyanánt veszi maga mellé, bár Cicero műveiből itt is idéznek** egy pár példát, hol melléknévi névmás a jelzője az infinitivusnak: Totum amare hoc (Cicero Fin. I., 1., 1.). Vivere ipsum turpe est nobis (De or. 2. 6. 24.).

Még csak arról az esetről kell szólni, ha a főnévi igenévnek tárgy van. Ha ez a tárgy ugyanis olyan tulajdonságú, hogy az átható igét tárgyassá teszi, bár nem közvetlen tárgy a főnévi igenévvel álló átható igének, mégis hat rá és tárgyas ragozást eredményez. De van eset, midőn az egyszerű inf. már tárgyas rago-

* Nyr. 19: 244. 1.

** Kühner Raphael: Ausführliche Grammatik 2: 488. 1.

zást eredményez: Óhajtja Etele szárnyán hadakozni (2:324.). Ki látta valaha villámlani télen? (Egri leányok.) A nép nyelvében is előfordul egyes vidékeken: Nagyon szeretem pipálni (Zilah-vidék),* Szereti beszélni (Alsó-Fehér megye).** — A régi írók közül Matkó István nyelvének sajátsága, hogy a főnévi igenév után mindig tárgyas ragozású igét használ.***

1. A főnévi igenév mint határozó.

A főnévi igenév mondattani szereplésének leírását kezdjük az eredeti szerepén, a lativus értékű határozón. Így fordul elő a szanszkritban, görögben, olykor költőknél a latinban is, bár a latinban lokativus értékű az infinitivus, lativus-határozó a supinum. A franciában és a németben előjárókkal látják el a főnévi igenevet az illető határozónak megfelelőleg (franciában: *pour*, németben *zu* és *um zu*); ezzel mintegy erősíti a nyelv a határozót.

Mire a főnévi igenév főneve kiképződött az ige gyökeréből, a nyelv már az általános térbeli felfogásból kiindulva megalkotta a határozók kategóriáit a három irány (lok., abl., lat.) szerint, s a főnévi igenév lativusi ragjának megfelelőleg cél- és vég-határozó volt a mondatban; ez volt tehát az eredeti szerep, melyből a többi kifejlődött.

E két határozó faj, a cél- és véghatározó között nehéz megvonni a határvonalat. Erzékeltetve talán úgy lehetne kifejezni, hogy míg a célhatározó a cselekvésnek valami felé való irányulását fejezi ki, addig a véghatározó jobban megközelíti azt az illető valamit, már mintegy azt eredményezi. A közeli rokonság természetesen nagy ingadozást szült a két osztály tagjai között. Szinnyei fel se vett Magyar Nyelvtanában véghatározót, hanem az eredmény- s tárgyhatarozóhoz, túlnyomó részüket pedig a célhatározóhoz számította. Érdekes a latinban a kereszteződés, amit a dativus finalis tanusít. — Találgatás természetesen, melyik mellett fejlődött ki előbb a főnévi igenév. A nyelvalkotás első fokain az ember inkább a természet jelenségeit öntötte szavakba, tehát inkább ezek mellett a térbeli jelenségek állapotait kifejező, mozgást jelentő igék mellett szerepelt a főnévi igenév. Midőn később metaforával élettelen tárgyakra is átvitték a cselekvést és egyes igék tisztán e szellemi mozgások jelzőivé lettek, ezek mellett

* Nyr. 28:113. l. — ** Nyr. 25:350. l. — *** Nyr. 2:262. l.

azután már nem a térbeli cél, hanem a szellemi vég kifejezésére szolgált inkább a főnévi igenév.

A) Célhatározóként áll jelenleg a főnévi igenév a *mozgást* jelentő, átnemható igék mellett, de csak akkor, ha a főnévi igenévtől kifejezett cselekvés alanya ugyanaz, mint a főmondaté. Ezzel szemben a finnben sokkal tágabb köre van a főnévi igenévnek, mint a — »tuo tänne kirja muidenkin nähä«* példa mutatja. Hasonlóképen a németben is bármiféle célhatározói mondatot lehet főnévi igenévvel rövidíteni.

Halni jöttek I., 45. Mentek felkeresni I., 13. Járnak mulatni I., 19. Jerünk áldozni I., 432. Fut tépni II., 29. Előlegezni miért siettek I., 74. Utast várni nem szalad I., 243. Repülök feladni Arist. I., 38. Indulok felkeresni I., 58. Nyugodni tért I., 106. Nekiesett tépni II., 69. Bujdosni kelék IV., 2., 61.; Háromszáz robbana hadakozni IV., 149. Feltámadna-e védeni III., 317. Vére csillapodni száll I., 396. Félrevonult igazítani IV., 2., 196. Betekint kérni italt I., 234. Visszanézett búcsut venni I., 354. Megjelent felütni sátrát I., 105. stb.

A mozgást jelentőkhöz számítjuk a *maradást, ülést, állást* jelentő igéket:**

Itt maradtál őrizni Arist. I., 315. Honn maradsz poszogni Arist. IV., 117. Apám olvasni leüljön III., 39. Talpon állok vinni I., 43. stb.

Célhatározóként áll a főnévi igenév a *mozgatást, indítást* jelentő átható igéknél is. Ez szintén ősrégi és a rokonnelvekkkel egyező használata a főnévi igenévnek.

A főmondat állítmányának s a főnévi igenévtől kifejezett cselekvésnek alanya megegyezik:

Vitte prédáját megbájozni délibábját I., 65.; Hozta védeni IV., 2., 155.; Tüzelni szalmát hord III., b; Tábort járat megvinni IV., 118.; Áldozni levágoz Arist. I., 77.; Etetni kifogtak IV., 82.; Teszem elődbe enni Arist. I., 54.; Hurcoltalak megkötni Arist. I., 229.; stb.

A következő példákban a főnévi igenévnek alanya a főmondat állítmányának a tárgya:

Küldi Bencét tudakolni IV., 2., 221. Elindított engem felkeresni téged II., 83. Elvitt játszani IV., 2., 6. Harcolni vezessék IV., 2., 131. Hijatok segíteni I., 21. Vadászni kicsaltak II., 314.

* Budenz: Finn Nyelvtan 125. l. (hozd ide a könyvet másoknak is látni!).

** Simonyi: Magyar Nyelv 2:313.

Rátéregette szikkadni III. 18. Hajták építeni II., 363. Kergetem vadászni Arist. I., 94. Elvárom víni a csatát III., 104. Besodorják a földesurat pénzt adni III., 96.

A célhatározói főnévi igenévnek érdekes alakja maradt fenn: a ragtalan tárggyal összekötött főnévi igenév. Ha szemünk előtt tartjuk — írja* Simonyi — hogy a főnévi igenév mind jelentésre, mind etimológiájára nézve ragos főnév, nem csodálkozhatunk, hogy ez az igenév is képzett tárgyas összetételt, épen úgy mint minden egyéb igéből képzett névszó, úgyhogy a ragtalan főnév mint előtag járul hozzá. Ez igeneves szerkezetekben lehetséges, hogy kezdettől fogva nem volt tárgyrag, amint pl. a finnben sincs ragja az infinitivus és gerundium tárgyának.** Régiségüket eléggé mutatja, hogy csak olyan jellemző kifejezésekben maradtak fenn s más újabb használatban nem igen fordulnak elő, még ha teljesen egyforma szerkezet következik is egymás után, pl. Jöjtek halott látni . . . holnap kivinni zöld koporsómat I., 8. — Ma ugyanis ritkán használjuk, legfőlegbb egy-két népdalban, így az ismerős székely népballadában is:

Senki sincsen itthon, csak én vagyok itthon,
Uram a városba piros csídma vőnni,
Apám az erdőbe somfa vessző vágni,
Anyám a malomba fejr liszt őrleni.

Általános használatban több vidéken, pl. az alsófehérmegyei népnyelvben és Pápa vidékén (l. Nyr. 25:350, NyF. 17:18).

Az ilyen mondatokban majdnem mindig mozgást jelentő állítmány van, vagy legalább ehhez közel járó jelentésű (oda van, együtt van, marad, hagy, ereszt stb.). De ha más ige szerepel is, a főnévi igenév mindig célhatározó:***

Ellenség hagyott hírmondani I., 13. Egy maradt hívinni I., 22. Menjen egérfogni I., 33. Fel borítani I., 308. Világlátni megyen I., 235. Házörzeni hagyták I., 329. Bucsujárni ment I., 352. Békekötni küldte II., 190. Verspótlani tettem a szót III., 2.; Korcsolyafutni megindul III., 18. Egyik maradott jel-adni IV., 177. Végig haladt lókeresni IV., 51. Állít gépet kődobni IV., 2., 120. Szálljak le kapunyitni IV., 2., 224. Szalmahozni mentenek Arist. 1:44. Kér adó-beszedni hajót Arist. I., 73. Együtt valánk őrállni Arist. I., 218. Ereszkedtél nyárslopni Arist. I., 224. Elméje eszmécske szedni jár Arist. II., 29. Eredj les-örzeni Arist. II., 70. Hozzon kéz-mosni

* Nyr. 4:343. s köv. l.: A szavak összetétele a magyarban.

** Nyr. 16:1. l. Simonyi Zs.: Tárgyesetről.

*** Nyr. 16:2.; TMNy. 646. l.

vizet Arist. II., 118. Vetközz le sár-taposni Arist. II., 142. Jerünk rözse-hozni Arist., III., 50. Mehetnek kása-zabálni Arist. III., 135. Korsó-bedugni se maradt Arist. I., 260.

Van azonban példa, hol tárgya az ilyen ragtalan tárggyal összekötött főnévi igenév a főigének: Megtanulánk szőni, csávacserezni Arist. III., 60.

Az ilyen főnévi igenév mellett rendszerint határozatlan tárgyat találunk, csak nagy ritkán fordul elő határozott tárgy: Ment hada-szemlélni II., 313.

A felszólítással és paranccsal a gyorsaság is együtt szokott járni, azért gyakran megtörténik, hogy a felszólító módú, mozgást jelentő állítmányok kimaradnak a gyors beszédben a főnévi igenév mellől, csak az irányukat jellemzően kifejező igekötő marad meg az igéből, vagy a felszólítást élénkebbé tevő indulatszó (ne, nosza ...):

Fel borínni I., 308. Neki a töröknek szabdalni III., 328. Előre hancúzni III., 356. Rajta! vágni IV., 155. Le Szalontára készülni IV., 2., 227. Fel vizet hevíteni Arist. II., 77. Fel ütni-verní, zúzni, tépni Arist. II., 348. stb. Nosza kaput elfoglalni IV., 2., 227. Nosza futni Pejko IV., 2., 193. Nosza ütni Arist. II., 285. Ne az asztal törülni Arist. I., 372.

Olykor a kérdő szó mellől marad el az állítmány:

Hova édes? Vini érted. I., 482.

B) A véghatározói főnévi igenév rendszeren -ra, -re, néha -hoz, -nek ragos szerkezetekkel egyértékű. Simonyi* a következő négy osztály szerint csoportosítja az igéket, amelyek ilyen főnévi igenévvel kapcsolódnak:

a) A valamihez *készül, jut, fog, ráér* jelentésű igék:

Kitörni készülni I., 56. Nekigyürköztek hegedülni III., 17. Fázni kezdek I., 5. Nem érsz rá meghalni II., 124. Rá sem értek szólni II., 74. Nem ér rá elvinni, ha feloldani ráért III., 216. Nem ért rá jegyváltani menni IV., 2., 55. Ezt fogjuk tenni I., 27.... stb.

A *fog* ige most a jövő idő képzésére használatos. A régi nyelvben azonban a főnévi igenévtől kifejezett cselekvés módzatát: beállását, megkezdését fejezte ki.** Arany nyelvben vegyesen fordul elő a jövő idő jelölésére a *fog* segédige és a

* M. Határozók 292—301. l.

** Vö. Régi Magy. Nyelvemlékek 3. k. 10. l. Szarvas, Magyar Ige-idők 279. l.

majd határozó. — A *fog* jelentő módu jelen idején kívül a *fogna* föltételes módja fordul elő:

Hosszabb kín után fogtok éhen halni I., 12. Láncai soká fogának oldani I., 40. Óh nemzetem, ha fognád feledni? I., 427. Fogná hordani III., 69. Mi terjedt fogna lenni III., 257. Alig fogná jóslani III., 259. . . stb.

b) Véghatározói főnévi igenévvel kapcsolódnak az *ereszt*, *bocsát*, *segít*, *hagy*, *enged*, *ad* igék:

Pihenni eresztik II., 338. Segítsen túrni I., 96. Nem bocsájtalak itélni Arist. I., 212. Gyomra tekergeni hagyja III., 423. Nyujtsatok segítyt ótalmazni III., 158. Nincs vesztegetni szánt idő Sh. Jk. 83. Ad eszközöket elhárítani pályád akadályát I., 184. stb.

c) A valamire való *készséget*, *törekvést*, *vágyódást*, *kényszerülést* — másfelől *intést*, *sarkalást*, *kényszerítést* jelentő igék:

Bölcs férfiú lenni törekssel Arist. I., 131. Igyekszik tova hagyni II., 7. Visszanyomni erőlködni I., 52. Ráveti fejét megpróbálni I., 230. El van tökéelve díjazni Sh. Jk. 85. Esküt teve lesködni IV., 2., 148. Enyhíteni őt versenyeznek I., 117. Vetélkedtek kinevetni Sh. Szá. 44. Ha tenni szépre, jóra egyesülsz I., 431. Melyet dicsővé tenni ajánlád véredet I., 431. Végrehajtani lángol IV., 2., 118. Látni ég I., 120. Messzeragyogni eped III., 8. Hallgatózni őrzöngök Arist. II., 263. Sziveskedjete megadni a tartozást Sh. Jk. II. Méltóztassatok maradni Sh. Jk. 27. Kényszerül nyergét viselni I., 115. Apját táplálni tartozik Arist. II., 174. Inte választani II., 212. Felszólít megvinni kegyelme hirmondóit IV., 2., 191. Távozni kéret Sh. Jk. 84. Maradni kényszeríte Arist. III., 209.; Szorítja győzni I., 479.; stb.

d) Végül a *szokást*, *szoktatást*, *tanítást*, *ráunást* jelentő igék:

Hozzászoktál kedved abban tölteni Arist. I., 233. Én kaptam egykor fegyvert fogni II., 167. Repülni tanítják III., 244. Enni oktass Arist. II., 217. stb.

Véghatározóként áll a főnévi igenév oly állítmány mellett is, mely az említett igék fogalmát névszói alakban fejezi ki; teljesen egyező használata van az igenévnek a finnben és a görögben. Ilyenek: *van ideje*, *alkalma* . . . (vagyis az időből folyó kényszerültség; megengedtek valamit).

Ezek az állítmánykiegészítő névszók mintegy birtokai a főnévi igenévtől kifejezett cselekvés alanyának. Ezt jelzi is a személyrag a következő példákban:

Van bátorsága vinni III., 137. Nincs erőm aludni I., 57. Van hivatásod tettekre hinni fel az idők fiát I., 203. Volt idejük

magok összeszedni II., 456. Nem volt jogotok beszélni I., 190. Nincs kedve egerészni II., 2. Lesz kibuvóm tovább viselni Sh. Jk. 49. Van lelked alunni III., 174. Titkolni nincs oka II., 346. Nincs szám kibeszélni IV., 179. Szándokod feleselni Arist. I., 235. stb.

Ha az állítmánykiegészítő névszón nem tesszük ki a főnévi igenév alanyának személyét, akkor a kétértelműség elkerülése végett magán a főnévi igenéven jelöljük meg; ha ugyan nem akarunk teljes általánosságban beszélni:

Lett vón' alkalom megpróbálnunk III., 275. Nincs idő álmok kódében bolyganod I., 138. Kikerülnie nincs mód III., 17. Nem vala szükség kinyerned III., 162. Nincs tárgy kiöntened I., 293. stb.

Most lesz alkalom megenni Arist. I., 322. Tenni kevés, halni volt esély IV., 162. Volt-e fohász nyugalmat kívánni I., 68.; Szoroska hely eldönteni I., 299. Van élni abban hit I., 433. Nem szükség őrzeni Arist. I., 456. stb.

Megjelölhetjük végül a főnévi igenév alanyának személyét a főnévi igenév tárgyán is:

Most az idő fonni cseled I., 240. Gyarló szavak vágyamat kifejezni Arist. III., 154. Van valami belőle hűségem megbizonyítani II., 427.

Ugyancsak véghatározóként áll a főnévi igenév egyes melléknevek mellett, mint *alkalmas, képes, kész* stb. Simonyi* ugyan a célhatározókhoz sorolja az ilyen melléknevek mellett álló főnévi igenevet, de ha a készséget, kényszerülést stb. jelentő igék véghatározói főnévi igenévvel kapcsolódnak, akkor a kész, szíves, alkalmas stb. melléknevek mellett álló igenevet is a véghatározókhoz sorozzuk. Különben Simonyi is más helyen** a ,kész vagyok számot vetni vele' mondatban a főnévi igenevet véghatározói mellékmondat rövidítésének tartja.

Így áll melléknevek mellett a főnévi igenév a finnben. Budenz*** tekintethatározónak nevezi, mert a főnévi igenév azt a körülményt jelzi, melynek tekintetbe-vételével történik valamely cselekvés. — Így áll a főnévi igenév a görögben is, míg a latinban ilyenkor a supinum ablativusa használatos (abl. limitationis).

Alkalmas ebbe járni félre Arist. I., 370. Csendes alunni III., 423. Élni dicső, halni dicső a hitért I., 410. Együgyü vagy mondani Arist. I., 183. Elég elszánt megbontani III., 154. Talál

* M. Határozók 2:292 s köv. l.

** M. Kötészők 2. k. 177. l.

*** Finn Nyelvtan 125. l.

szeretni érdemest Sh. Jk. 161. Halni nem érett I., 419. Etelel ingerleni félős II., 342. Gyöngye vagy hordani I., 421. Mire jó? rárakni Arist. III., 134. Nézni kellemes Arist. III., 18. Gyermekére törni kész I., 191. Futni vagyok kénytelen I., 197. Képes megátkozni II., 415. Könnyű ezt megjósolni I., 181. Örülni méltó Arist. II., 5. Dalt kezdeni szebb mi lehetne, s végzeni dalt nemesebb, mint zengeni őket Arist. I., 87. Nem rest a bíróhoz menni I., 300. Szíves léssz teljesíteni Arist. I., 220. Arcom érzeni tompa II., 253. Nem vala végzetes eloldani láncát Arist. I., 369. stb.

Hátra vannak még a *való*-val összekötött főnévi igenevek. Ezek között Lehr Albert* különbséget tesz, hogy némelyekben a főnévi igenév a *való* vonzata, pl. Megvetni való ember . . ., másokban pedig a *való* jelzőtől jelzett főnévé, pl. Ríni való kedv. És míg az elsőben a *való* értelme módosult és méltó jelentésű, addig az utóbbi példa *való*-ja azt jelzi, 'ami van.' Azt hiszem azonban, inkább az okozza a különbséget a két igeneves szerkezet között, hogy a *való* az első példában átható igével kapcsolódik, a másodikban pedig átnemhatóval; az átható igénél ugyanis a *való* főneve a főnévi igenév cselekvésének a tárgya, az átnemhatónál pedig határozója:

Van féltetni valója I., 140. Csókolni való jókedv I., 215. Enni valót hoz I., 208. A szem elkáprádnék a sok látnivalótól II., 306. S mi rajta megénekelni való III., 256. Irni valóm nincs IV., 2., 79.

Megforgattam (a kardot) harcolni való-e III., 245.; Valahogy erőt vett ríni való kedvén II., 50.; Erőt vett sirni való kedvén IV., 173.

A köznyelvben ritkább a főnévi igenévnek ez a mellékevek mellett való használata. A magyar nyelv ugyanis a cselekvő személynek vagy dolognak ilyen meghatározásait nem értelmező jelzővel, hanem határozóval fejezi ki, tehát: Használni lassú, míg gyors ártani (Arist. II., 307.) helyett: Lassan használ, gyorsan árt.

C) Állapothatározói főnévi igenév. A maradást, ülést, állást jelentő igék jelenleg már lokativussal kapcsolódnak. Analógiájukra a *van* pusztán létezését jelentő igével is összekapcsoljuk a főnévi igenevet. Kifejleszthette ezt a használatot az is, hogy nemcsak a maradást, de a többi mozgást jelentő ige mellett is előfordul a lokativus, ha a helyhatározó azt a

* Arany Toldijához írt magyarázatokban 208. l.

tért jelzi, amelynek határain belül megy végbe a mozgás,* pl. Pesten jártam vizsgázni. A főnévi igenév ilyenkor a helyet kifejező lokativusnak értelmezőjévé lesz, annak kiesése után pedig a lokativusi jelleg a főnévi igenévre megy át és lesz belőle a lokativusnak megfelelő állapothatározó.

A *késést* jelentő igéknél az ellentétes *siet*, a *megszűnést* jelentőknél pedig az ellentétes *kezd* hatása alatt fejlődött ki a főnévi igenév használata:

Együtt valánk órállni Arist. I., 218. Fürödni van Arist. I., 374. Elfogadni késtek I., 183. Késél átaladni II., 397. Lecsapni kértek IV., 117.

Megszűntek áldozni kutfejeknél I., 26. Megszűn öldökölni a halál anygala I., 30. Megszűntek zajogni I., 47. Szűnjék lelkemet kísértetni II., 457. Megszűntek adózni III., 93. Megszűnénk lenni körötte III., 321.

D) A módhatározói főnévi igenév. Az ige mellé gyakran járul ugyanazon tövű igei származék, ez azután jelentését erősebbé, nyomatékosabbá teszi. Lehr Albert** három módját említi az ige ilyen erősítésének: 1. az ige ugyanazon alakban ismétlődik, 2. -ás, -és képzős főnév tárgyesetével vagy más alakjával toldjuk meg, 3. az ige főnévi igenevével párosul. — Bennünket a főnévi igenévnek ez utóbbi használata érdekel, amely a szláv nyelvekben, különösen a lettben nagyon divatos, amint Pott: Doppelung című munkája bizonyítja.*** Simonyi nem is tartja eredeti szerkezetnek, bár a rokonnyelvekben is megvan, hanem szláv nyelvből átvettnek. Szláv hatásra vall a mutató névmás otlléte is. — Veres Ignác† tartalmi igenévnek nevezi az ilyen főnévi igeneveket, mert megmondják, miről lesz szó a mondatban; Simonyi meg tekintethatározónak mondja.†† — A mondat szerkezet rendszeren ellentétes értelmű.

Pedig félni félnek I., 17. Szólni nem szólt II., 178. Látni, azt eleget látok II., 231. Megölni nem öllek II., 297. Mérni nem mértem II., 410. Sinyleni — oh hogy ne? már sinyled anyádat IV., 144. Látni ha láthatna IV., 164. Kérni nem kérek IV., 2., 209. Enni meg úgy evék Arist. I., 44.

* Simonyi: MNyelv 2:314. l.

** Toldihoz írt magyarázatok 246. l.

*** Idézve Thewrewk Emil: Figura etimol. Nyr. III., 397. l.

† A magyar főnévi igenév használata általában és Petőfinél különösen (Nagyszebeni áll. főgimn. Értesítője 1885/6).

†† MHatározók 300. l.

E) Eredethatározói főnévi igenév. Végül a latívus értékű főnévi igenév, mint ablatívus-határozó is előfordul az ellentétes kifejezések egymásra való hatása folytán. A vágyódást és törekvést jelentő igék analógiájára az eredethatározóval kapcsolódó *félést* jelentő igéket is összekötjük főnévi igenévvel:*

Királya szemébe tekinteni áttal II., 341. Fázna szembe nézni IV., 2., 151. Miért féljek követni I., 63. Az ördögöt sem irtóztak volna felrántani III., 57. Nem pirultál fegyverét felvenni, miért pirulnál nyomdokain menni II., 415. Óvakodj felróni I., 184. Reszkess az égit elveszteni I., 397. Nem retteg vesztébe rohanni III., 104. stb.

2. A főnévi igenév mint tárgy.

Nem nagy fejlődés kellett ahhoz, hogy a latívus értékű s datívus eseteknek megfelelő főnévi igenév a szintén latívus értékű tárgyesettel járó igék mellett is szerepeljen. Hisz a tárgyeset is irányt jelez, de — mint Brassai mondja — még egyebet is tesz »nyakon is ragadja, ami felé irányul, amit az irányhatározóval nem tesz, hanem illő távolságban marad tőle«.**

Így áll tehát a főnévi igenév mint a mondat tárgya leginkább a következő igék mellett: *kezd; akar, kíván, óhajt, vágy; szeret; szokott, talál, próbál, elfeled; mer, merészel; bír, tud, ad**** — Ezek az igék nem is annyira a személyre vagy tárgyra való áthatást, mint inkább neki irányulást jelentenek.† A vezérigének és a főnévi igenévnek ugyanaz az alanya.

Az előforduló igék közül találkoztunk is már a kezdést, szokást, s az ellentétes ráunást jelentőkkel a véghatározói főnévi igenév tárgyalásánál. Ezek ugyanis majd *t*-ragos, majd irányragos

* Simonyi: MNyelv 2:310. l. MHat. 1:24. Nyr. 33:574.

** A magyar mondat 3:282; idézve NyF. 3:51. — Így fogva fel a dolgot, nem is tekinthetjük külön mondatrésznek a tárgyat, hanem a három kategória: alany, állítmány és határozók osztályai közül ez utóbbihoz sorozzuk. (Az ural-altáji nyelvekben a tárgynak külön mondatrészszé való fejlődését nagyon elősegíthette, az átható igéknek a tárgyas ragozással való elkülönítése.) — Elégge bizonyítja ezt, hogy a rendes átható igéket gyakran tárgytalanul használjuk (Simonyi Zs.: MNyelvtan 27. l.), az irányt meg gyakran helyhatározói ragok helyett tárgyesettel fejezzük ki (uo. 98. l.).

*** Uo. 95. l.

† Sok nyelvtan nem tekinti ezeket az igéket teljes értelmű igéknek, hanem a német módjelző segédigékhez hasonlóknak, melyek csak a főnévi igenévvel együtt adnak teljes értelmű cselekvést.

tárggyal állanak. Rendesen az igekötő (*meg, el*) teszi tárgyassá ez igeket.

Kezdem reményim föcskefészkit építeni I. 86. Kezdi hunyorgatni szempilláit V. 210. Kikben hatni elkezd a méreg I. 454. stb.

Meglopni akarja I. 4. Nem akarunk elveszni I. 27. Nem akart meglátszani I. 32. Többet akaránk tudni I. 26. Nem akar éledni I. 97. Akarja hinni I. 127. Nem akartál soha többnek látszani I. 180.

Elhagyni a szelid ég nem *kívánt* I. 427. Bosszut, melyet állni kívánt II. 297. Enni vagy inni senkise kívánt IV. 49. Élted táplálni kívánnám IV. 115. Kivánsz az istenektől tanulni Arist. I. 117.

Óhajtók pihenni I. 197. Óhajtja felvenni a szent keresztet I. 306. Ne óhajtsd látni szembe I. 443. Óhajtja látni Miklóst II. 174. Óhajtottam lenni veled szembe II. 421. Óhajtja: Etelnék szárnyán hadakozni, zsákmányt haza hozni II. 324. (E példában a puszta főnévi igenév teszi tárgyas ragozásává az állítmányt.)

Vágynám lenyugodni I. 465. Munkálni, hatni, küzdeni vágy a test I. 429. Borju, mely lenni vágy szabad I. 282. Meghallani vágyol III. 33. Életét kinyújtani vágyik IV. 2. 41.

A *kíván, óhajt, vágy* igék analógiájára a *remél, hisz, vél* és más rokon jelentésű igék, s az ellentétes *retteg* ige mellett is áll a főnévi igenév tárgyképen:

Mellyet bocsátni reméltek III. 25. Hitte annak vetni végét II. 414. Tisztünknek hívók veled közölni Sh. Haml. 17. Jobbnak vélik, nem várni be Lajost IV. 2. 107. Hallni vélem I. 62. Legnemesebbnek tartod győzni s hadakozni Arist. I. 131. Vétkeléd a királyfit megölni Sh. Jk. 67. Nem rettegik anyjokat terhelni III. 59.

Szeretitek látni a kék eget I. 11. Szeretném látni I. 85. Szeretnék odamenni I. 174. Henyélni jobban szeret I. 235. Szeretnék énekelni I. 257. Szeretné látni, hallani I. 300. Ki szeretne gazdagodni, könnyű módon pénzhez jutni I. 348. stb.

A *szeret* analógiájára más szintén érzelmet és lelki állapotot kifejező igével is összekötjük a főnévi igenevet:

Fájlalom sárral dobálva látni benneteket Arist. III. 31. Nem rösteli elméjét új tudományba ártani Arist. I. 137. Röstelt egész nap fölmenni II. 129. Ez oláh példán nem röstel járnai III. 42. Bogarászni restel I. 206. Nem röstelé kiáltni egy nagyot I. 281. Sajnál nézni urára I. 220. Azelőtt sem sajnált adakozni IV. 2. 14. Táncolni, dalolni se szégyell I. 493. Szégyenlene káromkodni tisztességes módon I. 214.

Nem *szokta* küldeni ingyen a lapot I. 160. Megszokná az ember fel se venni I. 100. Így szokta mondani az apok I. 207. stb.

Ugy *talált* megütni II. 103. Ott járnai talált II. 316. Koccani talál kardja vége II. 410. El talál szaladni III. 406. Szólni találai IV. 180. Talált lovagolni IV. 2. 142. stb.

Elfeledett búváldozatul ebet ölteni III. 65. Elfeledé zsebjét el-
láttni III. 77. Szurkálni feledtem Arist. I. 130. Feledsz bort töltetni
Arist. I. 239.

Effélét maga is csinálni *próbálgat* I. 207. Ne próbáld kisebbí-
teni a becsületét I. 235. Próbálják elnyomni II. 294. Próbálj onnan
kirepülni IV. 115. Apulia városit elvonni próbálja IV. 2. 70. Sere-
get toborzani próbálj IV. 2. 142.

Ez utóbbiak analógiájára a *kísért, tanul, elűn, elmulaszt*
igék mellett is áll tárgyként a főnévi igenév:

Játszol a karddal, övezni kísérted II. 315. Megkísértők egyen-
kint hatolni fel II. 391. Meg nem kísérthetem szólni bájaidról II.
422. Hiába kísérti bontani IV. 119. Lebeszélni nem kísért meg
IV. 2. 147. Megkísérti visszavenni Arist. II. 252. Nem kísérti mérni
magát Arist. III. 57. Imádni tanulja az Istenséget I. 239. Nevetni
megtanultam I. 241. Repülni tanul I. 279. Ne mulassz költeni
I. 397. El is unta nézni II. 73. Elunták nézni a napok lehunyát
II. 387. Fél lábán állni megútván III. 18. Eluntak otthon ülni
II. 268. Ránézni örömmel soha el nem unnék IV. 173.

Nem *mernek* feléje szállani I. 67. Öklelni mer I. 82. Ki mer
hajlékot nyitni I. 89. Ki merne szólni hangosan I. 106. Nem mer
fakadni I. 107. Fölvenni nem meri I. 111. stb.

Merészlitek tagadni III. 238. Merészele minket mondani alatta
IV. 60. Merészelt enyhületet hozni IV. 143.

Ki el *bírsz* feledni annyi könnyes arcot I. 9. Nem bírnak
lépni I. 17. Ne bírjalak elküldeni I. 21. Birhassák követni I. 91.
Mozdulni nem bír I. 142. Tul bírja élni a reményt I. 115. Fel
bir élesztetni I. 202. stb.

Keservesen *tud* kitérni I. 17. Sejtteni tud I. 20. Szíve tudott
a virágért fájni I. 36. Ragyogni, sőt vakítani tud I. 109. Mozogni
tud I. 156. Tudok beszélni I. 158. stb.

Anyá esd, ha esdeni *győz* I. 417. Alig győzte nyelni II. 86.
Egy-egy szál pelyhet győzők adni II. 137. Hogy felelni győzőn
II. 164. Alig győzi lesni II. 174. Nem győz kitérni II. 399. stb.

Három se *érkeznek* vele versenyt enni II. 86.

Tárgyként áll még a főnévi igenév egyes kifejezésekben a
kap és *kér* mellett, bár a főnévi igenév e szerepe eltolódás ered-
ménye, a főnévi igenév tkp. csak véghatározó:

Lovak enni kapnak II. 189. Nem kértem innya tőled Arist.
III. 99.

Az *akar* igével rokon jelentésű elhatározást, szándé-
kot jelentő igék mellett is előfordul a főnévi igenév mint tárgy:

Elszántam férjemül fogadni II. 453. Elvégzé gyűlést hirdetni
Arist. III. 31. Eltökéléd pallosodnak élet fenni I. 189. Eltökéltem
minden szónokot lebögni Arist. II. 6. Felfogadá: soha többé szót

nem emelni III. 63. Védni fogadá Sh. Jk. 21. Fogadók megmen-
teni II. 354.

De nemcsak ezek, hanem a megfelelő műveltető igék mellett is tárgyul áll a főnévi igenév: a *rendelést, meghagyást, javallást, tanácsolást*, s az ellentétes *tiltást* jelentők mellett.*

Ezek mellett már nem ugyanaz az alanya a vezérigének, mint a főnévi igenévnek, hanem a főnévi igenév alanya részes tárgy lesz a főmondatban (dativus cum infinitivo); személyét a főnévi igenéven személyraggal meg is jelölhetjük.

Rendeli versünk irogatni III. 32. Kiknek rendelte megszállani III. 104. Védned rendeli Arist. I. 70.

Meghagyá bocsánatot kérnem I. 414.

Az ostromot félbehagyni *tanácsoltam* III. 389.

Javallom a követekkel szerződni II. 281. Javaslott haderőt vinni be II. 435. Volt ki javaslá mind kard élére hányni IV. 179. Javaslam kecskét levágni Arist. I. 47.

Megtiltotta e nemét folytatni a harcnak III. 109. Tiltja fűrödni Arist. I. 170.

A hasonló szerkezetű *ad, hagy, enged* igék mellett szintén tárgyként áll a főnévi igenév:

Isten ne *adja* tanulnod tenmagad kárán II. 224. Enniök adatván IV. 2. 111. stb.

Hagyj epednem I. 202. Hagyja fékkel igazítani száját II. 211. Hagyjuk e vadat elejteni másnak II. 298. Hagyta nyujtanom II. 419. Hagydad felednem II. 420. Fát hagyja vágni III. 366. Nem hagyja tudatnom III. 127. stb.

Engedi Gyöngyvérnek borítani csókkal II. 285. Látni a színét se engedi II. 369. Engedd elismernem II. 415. Engedd hirül adnom II. 415. Engedd látnom őket III. 242. stb.

A valakinek valami cselekvést engedni rendelni stb. szerkezethez hasonló a valakire valamit *rábízni*; ez ige mellett szintén tárgyként áll a főnévi igenév:

Ezt őrzeni zsoldosira bizza IV. 2. 116. Rád bízta eligazítani Arist. II. 397. Rád bízta békét kötni Arist. II. 7.

* A tisztán parancsolást jelentő ige mellett azonban nem fordul elő a főnévi igenév, hanem hogy-os tárgyi mellékmondat; a magyar nyelv nem — mint a latin — a parancs tartalmát, hanem a felszólítást fejezi ki.

Az accusativus cum infinitivo szerkezet.

Az említett *hagy, enged* jelentésű igéknek a valakinek valamit rendel stb. szerkezetén kívül van másik szerkezetük is: *valakit vagy valamit rendelni valamire*. Ezekben az esetekben az infinitívus úgynev. objectum praedicativum-a a főmondat tárgyának. S ez az obj. praedicativumként álló főnévi igenév az alapja az accusativus cum infinitivo szerkezetnek. Az állítmány tárgya ugyanis eltolódás útján a főnévi igenév alanya lesz, s ez igen alkalmasnak látszott az indogermán nyelvekben a gyakorta előforduló mondást, érzést, akarást jelentő igék mellett álló mellékmondat rövidítésére.

A magyarban rendszeren csak a *lát, hall, érez* — *hagy, enged* igék mellett fordul elő. Ezeknek kifejlődését is a XVI. századtól megkezdődő latin hatás mozdíthatta elő. Megvolt a nyelvben magában is a hajlandóság a rövidítésre, hisz a finn nyelv is fejlesztett ki hasonló szerkezetet (*näen hevosten tulevan*), más úton ugyan, de mégis csak ilyenformát. (Látom a jövő lovat ~ látom a ló jövőjét.) Bár talán a finn szerkezet se független alkotás, hanem az indogermán nyelvek hatása alatt fejlődött ki.*

Hogy mennyire nem ősnyelvi örökség az accusativus cum infinitivo szerkezet, eléggé mutatja, hogy a latinban teljesen hasonló szerkezettel bíró mondást jelentő igék mellett a magyar nyelv nem használja. Pedig próbálgatták idegen mintára, a népnyelvbe, sőt a népköltésbe (Nyr. XXX:310) is átment a nagyon elterjedt Károlyi biblia hatása alatt, mégsem állandósult; bár hébe-korba legjobb íróinknál is előfordul. A finnugor nyelvekben ugyanis ezek mellett a mondást jelentő igék mellett mellérendelő szerkezet, illetőleg egyenes beszéd divatozott, mint a zürjén-vot-jákban mind máig is (Nyelvtud. Közl. XVII:288).

Lehr Albert Arany Toldijához írt magyarázatában azt mondja, hogy a magyarban igazi acc. c. inf. szerkezet nincs, csak hozzá hasonló olyan szerkezet, melyben az igének két tárgya van (464. l.). A nagy elkülönítés azonban a latin és német acc. c. inf.-októl nem szükséges. A latinban is, németben is, épúgy mint a magyarban az acc. c. inf. úgy keletkezik, hogy az ember egy tényt — pl. a sas száll — észrevesz, s azt mondja: látom a sast szállni. Hogy külön is vonzhatja a *lát* ige mindegyik tárgyat, abból nem

* A latinban van is ilyen szerkezet, mikor a látás vagy hallás közvetlenségét akarjuk kifejezni: *video te scribentem*.

következik, hogy én most csak a *sast* vagy csak a *szállást* látom, hanem együtt: a *sas-szállást* látom vagy a *szálló sast*. Határvonalat vonni tehát e tekintetben a magyar, másrészt a latin és német szerkezet között fölösleges. Annál kevésbbé, mert pl. a mai németiségben csak azokban az esetekben használnak acc. c. inf.-ot, mint a magyarban; sőt még a Lehr említette korlátozás is — mint Simonyi írja — megvan a németben gyakorta, hogy hangsúlyos vezérige után *hogy*-os mellékmondat áll:

Arcom elborulni *látod* I. 192. Láttam Tyrtaeust buzdítani a csatát I. 204. Mozdulni látom az eget I. 288. Ha őt mosolyogni látod I. 397. Kik távol ragyogni látták I. 413. Gyakran látni Márkust kibukkanni I. 256. Anyját látja jönni a korlátok felől II. 105. stb.

Hallgassuk egymást bűgni I. 42. Hallál imádkozni I. 27. Nem hallják a dalnok énekét zöngeni I. 204. A túlsó szomszéd is hallá mosolyogni I. 216. Hallom suhogni lépteit I. 369. stb.

Érzem lobogni szellemét I. 369. Érzed a cseppeket égni III. 128.

Még egy-két hasonló jelentésű ige mellett is előfordul e szerkezet:

Nézem a világot elfolyyni felettem II. 231. Nézd lábait mártogatódni III. 8. Nézi Hábert égni III. 131.

Kivehette dörgegni a vezért III. 442.

Kit hajolni *tapasztalt* II. 352.

Téglát vetni ha *sejtjük* Arist. I. 175.

Hitestársát alunni *vélte* III. 273. Poroszlót jöni vél I. 260.

Hitte annak vetni végét II. 414. Édes bosszut hitt a halálban rejleni III. 469.

Nem *hagyá* pihenni Pétert az igazság I. 360. Nem hagyta cselédit vele halni meg I. 393. Hagyván Buda lelkét hánykódni magában II. 226. Téged alunni hagyunk II. 307. Testét veszni hagyá II. 379. Vergődni hagyta Piroskát IV. 128. stb.

Engedi azt kilövelni III. 18. Nem engedte őket hitszegővé lenni III. 329. Ne engedje leányát napon járni Sh. Haml. 45.

A *parancsol* s az ellentétes *tílt* ige mellett is előfordul olykor ez a szerkezet, de — mint említettük — ezek mellett a magyar nyelv rendesen *hogy*-os mellékmondatot használ:

A császár Eteléhez *parancsola* menni II. 278. Egyenest énhozzám jöni parancsolta II. 280.

Óráam nem lévén, mely *tíltsa* tűnni az időt III. 78.

3. A főnévi igenév mint alany.

A főnévi igenév alanyként való szereplése is az eredeti latípus-határozói jelentésből az állítmány-kiegészítői használat

révén fejlődött ki. Kifejlődéséhez nagyban hozzájárult a főnévi igenévnek személytelen mondatokban való alkalmazása. Itt ugyanis az alany ingadozó volt, s szerepét hamarosan a főnévi igenév vette magára. Eléggé bizonyítják ezt a következő példák: Az ember képes egy nap alatt odaérni: Egy nap alatt oda lehet érni. — Kénytelen v. kényszerül elmenni: El kell menni. — Joga van megtenni: Lehet v. szabad megtenni. Az egyik fajta főnévi igenév még véghatározó, a másik példában már a személytelen mondat alanya, pedig a mondatoknak ugyanaz az értelmük.

Jelenleg igen sok személytelen kifejezésben használatos, — különösen közmondásokban — s az ilyféle főnévi igenév nem más, mint a személytelen állítmányban foglalt formális alanynak értelmezője. — A főnévi igenév alanya részes-határozója lesz a főmondatnak, épen azért személyét személyraggal megjelölhetjük vagy az állítmánykiegészítő névszón vagy magán a főnévi igenéven, — vagy pedig személyrag nélkül általánosságban beszélünk.

Használatos alanyul a főnévi igenév állítmányi névszók mellett. E névszók: a főnévi igenévben kifejezett cselekvés alanyának *testi-lelki érzése, tulajdonsága, dolga, kötelessége* stb.:

Te dolgoz megforgatni Arist. II. 372. Erénye érteni egyet III. 294. Jelenteni kötelességem II. 65. Egy az óhajta: eljegyeztetni magát IV. 2. 39. Szándéka a királynét megkérni IV. 2. 29. Mit van látni szerencsém III. 60. Szokása volt pompázni Arist. II. 269. Felét a cicának adni volt a szolga tiszte I. 32. Vágyunk szavazva marni Arist. II. 27. stb.

Illő ára életednek szabadságnak kelned óltalmára II. 468. Ódivat jó napot kívánnom Arist. III. 198. Mily élvezet lesz megjelenem II. 465. Ennem iszony I. 434. Nagy igazság boldogan élni derekának s bukniok igazságtalanoknak Arist. III. 212. Gyalázat volna kételkednem I. 60. Szörnyűség ettől hallanom ilyet Arist. I. 57. stb.

Nincs bűn csak élni koldusan Sh. Jk. 32. Legnagyobb cél ember lenni I. 184. Szép dolog halni a hazáért III. 215. Gyalázat megverni az apát Arist. II. 137. Kár vezérnek lenni olyan hűnek IV. 2. 200. Kemény próba: férfit ölteni... II. 269. Nehéz sor rossz urnak szolgája lenni Arist. III. 175. Koldulni szégyen I. 99. Nem szokás venni szóról-szóra IV. 2. 16. Hogy nézni is tereh I. 445. Nem írni, vétek; írni, kész harag III. 383. stb.

Hasonlóképen alanyul áll a főnévi igenév az ilyen fogalmaknak melléknévi kifejezései mellett is:

Bajos lenne megmondani IV. 2. 30. Csunya vón' áthágni Arist. I. 369. Derék lesz torkába hajítani IV. 115. Harcon elesni dicső

I. 445. Elég is volt ma regélni I. 477. Költőhöz illetlen szitkozódni Arist. II. 270. Mily jó volna szebb álomra kelni I. 60. Nem jobb-e menekvést keresni, mint sírni szüntelen Arist. I. 6. Késő biztatnom a kidőlt fa ágát I. 206. Könnyű nekik megáruolni egy gyékényen I. 357. De szeretni, párját lelteni lehetetlen IV. 55. Szeretni a hont gyakran oly nehéz I. 437. Küzdeni szép a honért III. 135. Elmondani is sok, hát még véren venni III. 378. Egymást szeretnünk — nem szabad II. 118. stb.

Egy pár melléknevet pótló határozó mellett is áll a főnévi igenév alanyként:

Korán lesz válni még I. 119. Hamar volna lehullnod I. 178. Hiába nem látni III. 298. stb. —

Azonban nemcsak főnevek és melléknevek mellett áll alanyul a főnévi igenév, hanem személytelen igék mellett is.

Így áll alanyul a főnévi igenév a *látszik* mellett; ezt az igét azonban a főnévi igenév mellett személyesen szoktuk használni, ekkor azután egy az alanya a főnévi igenévvel (a latin *videtur*-nak megfelelő szerkezet: nominativus cum infinitivo). A magyarban ilyen szerkezet csak a *látszik* mellett fordul elő, emellett is rendesen harmadik személyben:

Itt-amott látszik út nélkül bolyongni egy magányos lábnyom I. 6. Lovak nem látszanak búsulni rajta I. 300. Étele az ily szót látszik vala únni II. 278. Reszketni látszott a vitéz III. 189. Eszmélni látszék a leány III. 266. A király csillapodni látszott IV. 2. 74. Dühök lohadni látszik Arist. II. 113. stb. —

Alanyul áll a főnévi igenév a *valakin áll, valakitől függ* kifejezések mellett:

Etelén álla maradni a népnek egyedül királya II. 245. Rajta állt eljöni vagy maradni II. 448. Rajtatok állt gyakorolni Arist. II. 280. Nem áll jogomban meglágyítani Sh. Szá. 9. Ő tőle függ épen hagyni az ábrát vagy eltörölni azt Sh. Szá. 7.

Alanyul áll végül a főnévi igenév a *tetszik, illik, kell, lehet* s hasonló jelentésű igék mellett. A főnévi igenév alanya részes-határozója a főmondatnak, személyét a főnévi igenéven személyrag alakjában többször megjelöljük:

Kit *tetszik* kérdeni? III. 157. Erőt lehellni *tetszik* III. 394. Hangyát vágni! be *tetszik* nekem Arist. II. 225. *Tetszett* cselekedni nektek Arist. II. 352. Hajót szerelni: *tetszik* a szegénynek Arist. III. 101. Fiát *tetszik* keresni Sh. Jk. 10. Ha *tetszenék* irántunk annyi jóval lennetek Sh. Haml. 39. Tessék odamenni III. 44. Ne tessék hozzám szólani Arist. II. 73. Ne tessék elfogadni Arist. III. 175.

E falat képzelni tessék Sh. Szá. 70. — Nincs kedve szerint megszüntetni Arist. I. 370.

Jól esik pihennem I. 56. Mily jól esik fölserkenni I. 57. Zokon esik most hallgatnom II. 33. Látogatást tenni esik ott kezemre IV. 71. Esett neki vissza szelnie IV. 138.

Fáj látni nekik a hőst, s nem harcolva elomlania I. 491. Meghalni sem árt a hazáért III. 135. Ostorral sem árt kiűzni III. 386.

Elbeszélnem semmibe se *kerül* II. 474. *Illik* idehagynod engemet I. 180. Hazudni nem illik I. 222. Illik veszélyt keresni II. 393. Nem illik hivalkodni III. 323.* — Nem *dukál* gondolni rá III. 264.

Sem szántani, sem aratni, csak a vékát *kell* tartani I. 18. Neki mindig tünni és remélni kell I. 70. Azért kell megérnem I. 75. Pihennem kell I. 119. Azt kell utána hoznom I. 133. Hidhoz kell sietnem s visszajőnnöm I. 176. stb.

Manapság a főnévi igenév legtöbbször talán épen a *kell* mellett fordul elő. S már ez is eldöntheti, hogy a *kell*-nek főnévi igeneves, vagy *hogy* és alanyi mellékmondatos szerkezete gyakoribb s eredetibb-e nyelvünkben. Arany nyelvében alig egy-két *hogy*-os alanyi mellékmondatot találunk a *kell* után. Különben a *kell hogy* szerkezet valószínűleg oláh eredetű, — Királyhágón túl járatosabb is — bár többen ellenmondanak.**

A *kell* mellett álló főnévi igenevek mutatják egyúttal azt a szeszélynek mondható változatosságot, hogy a nyelv majd kiteszi a személyragot a főnévi igenéven az ilyen szerkezetekben, hova a *-nak -nek* ragos cselekvő vagy szenvedő személy vagy dolog odagondolható, majd pedig nem teszi ki. Sőt egymás után következő, ugyanazon *kell* állítmányhoz tartozó főnévi igenevek közül is egyiket kitesszük, a másikon nem, pl. Most ügyesen kell szólnotok, s oly érvet hozni fel . . . , gyengét nem mondani Arist. III. 212.

Meg van tiltva soká időzniök I. 113. Vajudni meddig tart még e világnak I. 441. Tiltva neked mellette pihenni I. 483. stb.

Lehet nyugodnotok I. 85. El lehetne feledni I. 88. Ki küzde, annak lehet nyugodnia I. 106. Nincs aminek végére ne lehetne menni I. 215. Mikor halnom lehetett I. 242. Jóvá lehet tenni I. 330. stb. Leszórni azt nem *sikerül* I. 115. Sikertült verekedni vérben által II. 374. Vagy sikerül bevennünk II. 393. Egyszer sikerülne ki-nyujtania III. 12. Sikertült megtenniök III. 30.

Szöknöm szégyenemre *válna* III. 307. Mi jó telnék töletek? Mi? téged kidobni Arist. III. 21.

* Az *illik* a mellette leggyakrabban előforduló *tudni*-val egy szóvá tapadt össze: tudniillik.

** Nyr. XVIII: 561. l. Veres Ignác — ezzel szemben Simonyi MKötőszók II: 130. l. Vö. Nyr. XXV: 350.

A főnévi igenév mint általános alany.

Már a megelőző példákban is személytelen az állítmány, csak a *látszik* fordul elő személyesen. A következő példákban pedig még ez az állítmány is elmarad, s a mondatok általános érvényűek, alanyuk a főnévi igenév:

Két sarut találni, s emberlábat abban I. 6. Kőfalon nem látni átal I. 14. Mintha a föld alól mennydörgést hallani I. 24. Nem volt kitől várni csak a véletlentől I. 44. Tökélyre vitt csalást mondhatni rendszeresnek I. 167. Ott sóhajnak, ott kacajnak muló hangját hallani I. 177. Nem állhatni ellent I. 299. Bölcs tanuságot vehetni belőle I. 233. Kopár sivatag, hol nem találni zöld fát I. 249. Gyakran látni Márkust kibukni s elmerülni I. 256. Képzeltetni milyen szemmel nézett rája I. 350 stb.

Mint e példák mutatják, a lehetőség, képesség kifejezéseiben gyakran elmaradt az állítmány, s megmaradt a mondatban a puszta főnévi igenév. Gyakran azonban magán a főnévi igenéven ismét kifejezzük a lehetőséget (pl. *tudhatni* . .). — Balogh Péter* úgy magyarázza e kifejezésmódot, hogy két különböző szerkesztéssel járó, de hasonló értelmű kifejezés hatott egymásra. A *nem tudni* analógiájára ezt mondták *nem tudhatni*, vagyis kifejezték a minden igen kifejezhető lehetőséget — pedig amaz már a *nem lehet tudni* kifejezés megrövidülése.

Szvorényi** szerint a szenvedő jelentményű személytelen ige egyes harmadik személye helyett élünk ez alakkal; Imre Sándor*** szerint meg a többes harmadik személy helyett cselekvőben. De ezek természetesen nem magyarázatai e kifejezéseknek, hanem a megfelelő szerkezetekkel való rokonításai. Meg is rója őket Brassai† a helyettesítés eszméjéért, s ő is a *lehet* elhagyása után megcsónkult mondatoknak tartja őket, bár a hangsúlyozásban különbséget vesz észre a *nem lehet tudni* s a *nem tudhatni* kifejezés között.

Már Simonyi Zsigmond (1879-ben, M. Nyelvtana 1. kiad.) nem a *lehet*, hanem a *van* kihagyásával megmagyarázza e szerkezetet, s hozzá csatlakozik Lehr Albert is (1882. Toldihoz írt magyarázatok 132). Szerintük a lehetőség a *tudhatni* stb. alakokban úgyszintén bennük van, továbbá a mult idejű formáknál (Pl. Akkora

* Nyr. XIX: 109—12. 1.

** MNyelvtan 1862. — 300. 1.

*** Idézve Brassainál: M. mondat III. 22. § Ak. értek. 3. k. 1863—5.

† Idézett művében 399. 1.

tűz volt, hogy ide is *lát*ni volt) kitesszük a *van* alakjait. Észreveszi egyúttal Lehr, hogy efféle főnévi igenevet az érzéklést, észrevevést jelentő igék kedvelik (lát, hall, érez, tud, észrevesz, talál, megismer, ért...), ezek is tagadó mondatban. Számos ige sohasem tűri meg ezt a szerkezetet (néz, akar, óhajt, szeret, próbál).

Simonyi újra, tüzetesebben foglalkozott e kérdéssel Nyr. XIX. 247—50, s bár meghajolt Balogh megfajtése előtt, de nem fogadta el a *lehet*-igés magyarázatot az ilyen érdekes (és Arany-nál is nagy számmal található) főnévi igenevek miatt:

Mit van tennem? Olvasni tán I. 150. Vala mit szegénynek, úrnak is ott látni IV. 172. Mit volt csinálni III. 288. Mit lón tennie Arist. II. 119. Lesz mit nyelni mingyárt I. 220. Nincs mit tenni, mint nem víni II. 391. Vajjon minek siratni őt I. 421. Nincs minek megütköznöd II. 427. Miért így futnia I. 136. Nincs mér' zengeni többet I. 392. Lesz mivel egymás közt eltölteni az estét IV. 154. Nincsen hó lelkének hová fordulnia II. 31. stb.

Ezekben a példákban csakugyan a *van* egyik hajlítási alakjával kapcsolatban szerepel a főnévi igenév.*

Azonban úgy az előző, mint ez utóbb említett példák a *lehet*-tel is magyarázhatók. Mert mint Barbarics Róbert írja (Nyr. XXI:255), a *van mit lát*ni ebből van összevonva *van valami, amit lát*ni lehet, a *nincs minek* v. *miért sirat*ni ebből van összevonva *nincs ok, amiért sirat*ni lehet, a *nincs bujni* v. *nincs hova bujni* ebből a két mondatból alakult *nincs hely, hova bujni lehet* — vagyis nem mások ezek mint összerántott, összevont mondatok. Ezeknek analógiájára azután jelenleg az egyszerű főnévi igenév mellett is előfordul a *van* valamelyik alakja, de mindig szemlélhetjük az összevont mondat részeit, de csak a Lehr-től említett igék főnévi igeneve mellett. Simonyi (uo.) másik lehetséges megfajtést is említ, hogy t. i. ezek szláv hatás alatt keletkeztek nyelvünkben. Ha ragaszkodunk is a Barbarics-féle magyarázathoz, megengedjük azért, hogy más nyelvek is hatással lehettek, különösen a székelyeknél használatos *lát*ni volt s *lát*ni lesz stb. alakokra (Nyr. III:275, XXV:353).

4. A főnévi igenév mint állítmány.

Már a fentebbi általános alanyú *nem tud*ni példákra is mondhatjuk, hogy az igazi állítmány kiesése után az állítmány

* Ezeknek a szerkezeteknek használatával és történetével éppen most foglalkozott újra a Nyr. szerkesztője ilyen című cikkében: Nem tud mit kezdeni (Nyr. 34:89).

szerepét is a főnévi igenév veszi magára. Hisz a *nem tudhatni* példák igazolják, hogy a nyelvérzékben benne levő lehetőséget is magán a főnévi igenéven jelöljük meg. Az igenévnnek ezekhez hasonló, az igazi állítmány kiesése után beálló állítmányi szerepét látjuk a következő példákban, melyek a beszélő lelki állapota szerint részint infinitivus imperativus és exclamationis-félék, részint infinitivus historicus-ok, amint a megfelelő latin szerkezeteket nevezik.

Infinitivus imperativus, fölszólító infinitívus. Az igekötők és indulatszók mellett álló célhatározói főnévi igeneveknek fejlődésben mintegy folytatása a főnévi igenévnnek fölszólító szereplése; a gyorsaság kifejezésére sokszor még az igekötő is elmarad a mondatból s megmarad állítmányul a parancs vagy fölszólítás tárgyát tevő főnévi igenév. Ezek is hiányos mondatok tehát, mint a *nem tudni-félék*, de míg ezekben a *lehet* az elmaradt igazi állítmány, a fölszólító infinitívusokban a *kell*, vagy valamely mozgást jelentő igének fölszólító módja. Német hatás alatt még a népnelvben is gyakorta előfordul így a főnévi igenév. Volf György szerint azonban különbség van a német használat s a magyar között, mert a németben nagyon erős az ilyen parancs, a magyarban meg nem (Nyr. IV: 129). A görögben is szerepel így a főnévi igenév, de csak költőknél.

Hamar, hamar legényeim készülni I. 263. Szaporán hé! mozogni I. 474. Vini ma még I. 484. Kiszól az utas: hogy olyat csak merni (tiltás!) IV. 2. 89. Asztalt behozni Arist. I. 279. Tudod hogy bánni ezzel Arist. II. 70. Tettre kelni gyorsan Arist. II. 130. Először megfürödjetek, aztán belépni bátran Arist. II. 389. Gazember meghalni mindjárt Arist. III. 76. Halállal halni meg, vagy száműzni magad Sh. Szá. 7. Alunni hivek Sh. Szá. 77. Támadni rögtön Sh. Jk. 92.

Infinitivus exclamationis, fölkiáltó infinitívus. Ugyancsak csonka mondat, csakhogy míg az előző főnévi igeneveket mozgást jelentő fölszólító módú igével vagy *kell*-lel egészíthetjük ki, addig ezeknél az elmaradt állítmány: *jó volna, rossz volna, gyakrabban szörnyűség volna* stb. A franciában gyakori ez a szerkezet, pl. *Moi faire une lâcheté!*

Beste kura fi... zetésért látni a vendéget I. 404. Egy ilyen testvérre annyi rosszat kenni II. 103. Bendét hányni nekem III. 16. Magyar ember könyvét megvenni III. 39. Hogyan? nem írni most? letenni tollamat III. 384. Nem szólni, de nézni; nem nézni: pirulni; gondolatot színnel, hanggal elárulni IV. 129. Óh bújni, pirulni, a földbe süllyedni, elveszni!... de mégis szeretni, követni IV. 145.

Ezért épen klastromba beülni IV. 2. 90. Mária ezt mondani nékem IV. 2. 206. Most emlegetni békét Arist. I. 47. Patvarba innen! szidni a tanítót Arist. I. 159. Majd adok azt hazudni erről Arist. I. 337. Ily szörnyőséget kimondani Arist. II. 99. Mit műveltek! Így megölni, szétcibálni vendégeimet Arist. II. 112. Óh túrni ezt Arist. II. 274. Nekem nem szólva menni el Isten bolondja III. 121. Mást meg se várni Arist. III. 142. Azt merni tagadni, hogy a jónak forrása szegénység Arist. III. 220. Óh megérni ezt! Sh. Haml. 14.

Infinitivus historicus, elbeszélő infinitívus. Az igekötők s indulatszók mellett álló főnévi igeneves szerkezetekben s a fölszólító inf. mondatokban a főige kihagyását a fölszólítással, parancssal együtt járó — a fölszólító infinitívusnál pedig a nyugtalan lelki állapotot kísérő sietség, gyorsaság okozta. Milyen megfejtéshez kell hát folyamodnunk az alábbi példáknál, melyek egyszerű elbeszélő hangon vannak előadva, még sincs bennük rendes állítmány? A népnyelvben alig hallható így elbeszélő előadásban — bár Arany hivatkozik rá Aristophanes fordításában, — a székelyeknél is inkább az igekötő helyettesíti az igét élénk előadásban. A latinban azonban a legjobb íróknál divatos volt. Ennek a latin inf. *historicus*-nak igen sok megfejtését adják a nyelvészek; így Quintilianus óta általánosan a *paravit* vagy *coepit* igék kihagyásával magyarázzák; mások meg a nyelv gyermekkorának érdekes maradványát látják a cselekvés személy és szám nélkül való kifejezésében. Ismét mások egyrészt az inf. *imperativus*, másrészt az inf. *exclamationis* hatása alatt keletkezettnek mondják. Legtöbbször a gyorsaságban találják az okát, hogy a személyek és tárgyak valamint a cselekvések képei oly gyorsan tódulnak az ember tudatába és űzik egymást, hogy rá sem érünk azokat alany és állítmány kapcsolatba hozni; tehát nem magában az infinitívusban, hanem a szokásos kapcsolat hiányában rejlik a hatás, ami a sietség színét adja. — Ezekkel szemben Bódiss Jusztin* magában az infinitívus természetében keresi az inf. *historicus* magyarázatát. Az infinitívus a latinban hiányos főnév ablatívusa, az egymás után következő infinitívusok tehát ilyen ablatívusok tulajdonkép, melyek egyhanguak ugyan, de nem jobban — mondja Bódiss — mint Tinódi *valá*-i.

A latin főnévi igenév elbeszélő szerepének magyarázatai közül Bódissé a legtermészetesebb. Azonban az egy-két s csak az irodalomban előforduló magyar elbeszélő infinitívust — mint

* Egyet. Phil. Közl. XXIV:25 s köv. 11., — uo. az előző nézetek.

a megelőzőket — a vezérige elmaradásával magyarázzuk; ez u. i. a több egyidejű és gyorsan egymás után következő tény élnék leírása közben könnyen megtörténhetik. Kiesett pedig a *kezd* vagy a *készül*:

Foly iszonyú »kinn a farkas, benn a bárány!« Betörni kívülről ezer élet árán, fordítani belőlről, sort sor után, vissza IV. 2. 157. Ki férget ölni, ki víni... ki meg elúzni Sh. Szá. 26. Egyszer felugrik ez rám és ütni verni engemet! kinezni, fojtogatni III. 290. (Thewrewk: Glossarium.) —

5. A főnévi igenév mint jelző.

Kétféle jelzői szerepet vállalhat el a főnévi igenév a mondatban: birtokos és értelmező jelzői szerepet.

A *főnévi igenév mint birtokos jelző*. Szigetvári Iván említi először a főnévi igenév ez érdekes fejlődését. Szinnyei szerint az ilyen szerkezet két mondat vegyüléke: egyikből az egyik, másikkól a másik mondatrészt tartjuk meg.

Ideje volna, hogy szellőztessünk	} Ideje volna szellőztetni.
Jó volna szellőztetni	

Simonyi idegen szerkezeteket is említ, melyek szintén hathattak a magyarra; a szlovén: *Je bilo čas dnarje jemati*, s a német: *Es war Zeit zu kaufen*.*

Rendesen csak az *ideje, órája* és a *mi haszna* után fordul elő a főnévi igenév ily szerkezetben — olykor *módja, helye* (Balogh P. szerint németes), *se vége, se hossza* után:

Ideje már szellőztetni a szűk házat I. 303. Ideje volt már Gyöngyvérhez menni II. 254. Ideje volna ott kezdeni tán III. 359. Nagy ideje mennünk IV. 90. Nem volna leírni se hossza, se vége IV. 174. Eljön az órája kérni a kegyelmet IV. 2. 119. Mi haszna éltedet enélkül leélni Arist. I. 172. Ideje új cselt gondolni neked Arist. I. 223. Ideje menni Arist. III. 80.

A *főnévi igenév mint értelmező jelző*. Ez utolsó szereplését a főnévi igenévnek — részben legalább — az idegen nyelveknek, különösen a németnek és franciának hatása eredményezi. Kazinczy** kezdte, azóta fordul elő irodalmunkban:

Királyra nézett a kötelesség meghagyni legottan, Toldit hogy temessék II. 197. Tudjátok-e mi a: valakinek tulajdon lakházzal birnia I. 84. Tudja-e mi az: ott állani szembe, fegyvert se emelni önnön védelemre II. 463.

* Nyr. XVII: 361., XIX: 78. XIX: 244.

** Simonyi: MNyelv I: 273. 1.